

ФІЛОСОФІЯ

УДК 1. 130.2

DOI: 10.31548/hspedagog2020.03.084

КУЛЬТУРНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ ТА ЕТНОЦЕНТРИЗМ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОТВОРЧОМУ ДИСКУРСІ

ВОЙТЮК І. В., кандидат філософських наук,
доцент кафедри культурології

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: voytira@ukr.net

Анотація. У статті розглядаються проблемні питання національної самоідентифікації в Україні. У дослідженні проведено аналіз актуальних тем культурного релятивізму, етноцентризму, націотворення в Україні скрізь призму прогностичних уявлень українських учених, філософів, культурологів, істориків, етнологів. В результаті проведеного наукового дослідження зроблено прогноз, який свідчить про немалий потенціал української філософської та культурологічної школи.

Ключові слова: культура, етноцентризм, самоідентифікація, мультикультуралізм, релятивізм.

Актуальність. Вже 29 років минуло з того часу, коли наша країна здобула незалежність. 29 років – це молодий вік для людини, а, тим паче, для держави. За час свого розвитку Україні довелося пройти нелегкий шлях різноманітних випробувань – соціальних протестів різного рівня інтенсивності, революційних звершень, військового протистояння із північним сусідом, що триває 6-й рік. Наразі, Україна, як і весь світ, намагається подолати смертельного вбивцю: закриті кордони і оголошений загальнонаціональний карантин через спалах коронавірусу (COVID-19). Зараз, як ніколи, необхідно чітко усвідомити, а декому і переосмислити моральні та загальнолюдські цінності. Адже вихід з усіх локальних чи світових криз завжди один і той самий – повернення до тих цінностей, що лежать в основі людської

цивілізації. Саме це споріднює нас із динамічним сучасним світом. Проаналізуємо деякі проблемні питання формування національної самоідентифікації в Україні.

Отже, були здобутки – український народ відновив свою самобутність та автохтону культуру, більшого значення набула українська мова, українці зрозуміли свою мету і вектор напрямку свого цивілізаційного руху.

Здобутки часів незалежності не могли з'явитися самі по собі, для їх появи було потрібно багато умов: підтримка Європи та США, особлива економічна стратегія, вольові та цілеспрямовані люди. Ці пасіонарії – еліта нашого народу, без них сучасна Україна не змогла би сформуватися у своєму нинішньому вигляді. Пасіонарній, патріотично налаштованій еліті довелося йти до своєї мети через

значний супротив. Проти національного прогресу виступили консервативні елементи – продукт минулої епохи, люди, що не втратили зв'язку із радянським минулим, для яких українська культура і мова мали менше значення, ніж культури інших народів, відповідно, мови інших народів.

Цікаво, що конфлікт між обома групами населення мав рівну силу, яка лише нещодавно, у 2014 році, змінилася. У зв'язку зі змінами, що відбулися, актуальними стають прогнози філософів, культурологів, які оцінювали цю ситуацію у минулому. Зокрема, такі прогнози стосувалися проблеми культурного релятивізму, як засобу, що мав пом'якшити етноцентричний сценарій розвитку націотворення в Україні.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Вплив культурного релятивізму на процес формування національної самоідентифікації в Україні досліджували Марчук М. Г. та Мартиненко О. П. у статті: «Культурний релятивізм та проблема національної ідентифікації в Україні», Гіоргадзе В. Г. у роботі: «Культурний релятивізм та його наслідки для національної самобутності народів». Зв'язок етноцентризму з культурним релятивізмом і глобалізаційним проектом розглядав Зінченко В. В. у статті: «Українські ідеологеми і імперативи розвитку у добу глобалізації: громадянська інституалізація націотворення, патріотизму і державотворчості між сціллою етноцентризму і харибдою корпоративності» та Шебеліст С. у праці: «Зміна українського історичного наративу: від етноцентризму до багатоетнічності».

Метою наукового дослідження є розгляд проблем культурного релятивізму, етноцентризму, націотворення в Україні скрізь призму

прогностичних уявлень українських учених, філософів, культурологів, істориків, етнологів.

Методи. Розпочнемо дослідження з емпіричного аналізу основних понять і смислових акцентів, з ними пов'язаних.

Результати. Етноцентризм – філософська, соціологічна та культурологічна доктрина, що проголошує пріоритетність одного етносу над іншими. Цей пріоритет необов'язково жорсткий, він може бути сформований у гнучкому вигляді, як певна культурна перевага окремо взятого етносу. Американський філософ Вільям Самнер [7] (вчений, що увів термін «етноцентризм») вважав, що останній – це «бачення стану речей, при якому особиста група є у центрі всього, а усі інші порівнюються з нею, або оцінюються з огляду на неї». У такому визначенні важко побачити підстави для порівняння із расизмом та нацизмом – культурологічними феноменами та ідеологічними доктринами, із якими радянські культурологи порівнювали ідею етноцентризму. Позиція радянської культурологічної школи не витримує критики – В. Самнер підкреслював об'єктивну перевагу етнічної групи, а не пропагував шлях насилля, як засобу, що мав дати зверхність одного народу над іншим. У той же час радянська культурологія експлуатувала поняття «титульної нації». Якщо визначати це поняття, то можна переконатися, що воно генетично пов'язано з ідеологією етноцентризму.

Культурний релятивізм – філософська, культурологічна доктрина, що бачить у кожній етнічній культурі щось унікальне, специфічне, притаманне лиш їй одній. При цьому, не зважаючи на свою унікальність, культури різних етносів розглядаються без акценту на їх перевагу та надмірну культурну значимість. Таким чином,

постулат унікальності тієї чи іншої культури – фактор, що робить культури рівними між собою. Термін був уведений соціологом Ф. Боасом, він же заклав основи учення «відносності значення культур» – однією щодо іншої (інших). Значний вклад у розвиток ідеології культурного релятивізму зробив філософ М. Герсковіц.

Порівнюючи ідеї етноцентризму та культурного релятивізму, не важко відстежити їх певну подібність. Дослідниця цієї проблеми Шинкаренко Є.О. відзначала у своїй роботі [11] таку особливість. І справді, етноцентризм та культурний релятивізм бачать кожен етнос у якості унікального феномену. Відмінність у баченні акцентів – етноцентристи, на відміну від культурних релятивістів, бачать етноси як більш і менш розвинуті. Тобто пріоритетність одного етносу над іншим досягається завдяки рівню культурного та цивілізаційного прогресу. Проте, останній не має великого значення для адептів культурного релятивізму. Вони переконують вчене товариство у тому, що значимість шаблів розвитку етнічних суспільств відносна. Начебто суспільства, що є на думку етноцентристів менш розвинутими, щодо інших, можуть володіти такими якостями і здобутками, яких немає у інших культур, у тому числі і тих, що вважаються прогресивними. Так, зокрема, давні єгиптяни володіли більш досконаліми будівельними технологіями, аніж їх нащадки, незважаючи на те, що не знали нинішніх будівельних машин та спеціальної техніки.

Зауважимо, що ідеологія культурного релятивізму – так само, як і ідея етноцентризму – засуджувалася радянською культурологічною та етнологічною науками. Предметом критики став антиціннісний характер

культурного релятивізму. На думку радянських вчених останній денонсував цінність будь-якої культури перед іншою. Знову ж таки не погодимся з ученими тієї епохи, хоча би через пропаганду рівноправ'я культур у марксистській філософії того часу. Досить лицемірно пропагувати рівність культур серед країн соціалістичного табору і при цьому засуджувати ідеї культурного релятивізму.

Основним досягненням ідеологів культурного релятивізму на Заході називають появу ідеї глобалізму, мультикультуралізму і культурного плюралізму. Вважається, що всі ці ідеї в тій чи іншій мірі перетерпіли фіаско, – чому так? Спробуємо це з'ясувати на прикладі аналізу культурологічних прогнозів, зроблених українськими ученими декілька років тому – до революційних подій 2014 року.

У статті [5], написаної у 2011 році (тут і надалі аналіз публікацій буде здійснено у хронологічному порядку – курсив мій, І. Войтюк) чернівецькими ученими М. Марчуком та О. Мартиненком, у цікавому та образному ключі розглядається проблема національної самоідентифікації українського етносу. Філософи бачать ситуацію в тодішній Україні як протиборство двох типів культур із націовизначальною потенцією – це «посткомуністична» культурна формація і «західноєвропейська модерна». Культурний простір України на той момент – «буття часточок *sui generis*», тобто, поліморфія культурних форм – ціннісний релятивізм, в якому проглядаються майбутні тенденції, але немає визначеності, завершеності. Такий стан – це реалізація доктрини культурного релятивізму, але у стихійній, самоорганізуючій формі.

Прогноз філософів: активація негативних, не визрілих етноцентричних

сценаріїв розвитку у найближчому майбутньому України для того часу. У зв'язку із характером цих тенденцій, філософи виражають занепокоєння у подальшому розвитку подій, які обіцяли розвиватися у неконструктивній формі: «...я ще раз хочу підкреслити тимчасову необхідність у культурному релятивізмі як політичного засобу зменшення агресії щодо двох типів національної ідентичності, які зараз переважають серед інших в українському менталітеті. Це зумовлено в першу чергу тим, що потрібно зберегти курс нашої держави на європейську інтеграцію. А конфліктна ситуація, яка визріла в нашому суспільстві, може вирішитись таким чином, що паростки європейської культури та універсальних прав людини можуть зрештою потонути в псевдоморфозі модерністського варіанту посткомунізму» [5, С. 91].

Таким чином, культурний релятивізм для філософів – засіб тимчасового характеру, який мав попередити наступ негативного варіанту процесу етнічної самоідентифікації українців. Вчені цілком слушно натякають на те, що такий процес ще не визрів і знаходиться у своєрідному препубертатному періоді: «...культурний релятивізм вбачається нам лише як тимчасова дія на невизначений строк, мета якої – стримати незріле рішення щодо вибору типу національної ідентифікації» [5, С. 92].

У дослідженні Марчука М. Г. та Мартиненко О. П. етноцентрична модель – «західноєвропейська модерна формація» націотворчого процесу не критикується і не засуджується. Точно так само не критикується ідеологія «культурного релятивізму». Дві моделі національної самоідентифікації українців не протиставляються одна одній. На думку філософів, перемога

європейського культурного вектору – закономірна та природня тенденція, поступальному становленню якої не потрібно заважати, силоміць втручаючись у цей процес. Культурний релятивізм – постмодерна ситуація, яка мала допомогти «безболісній» організації динаміки цього процесу. З огляду на події, що минули, важко відмовити вченим у справедливості їх суджень. У той же час існує переконання, що статичне становлення європейсько-орієнтованої моделі національної самоідентифікації могло тривати ще дуже довго. Тому, на наш погляд, революційні події 2014 року – закономірний та історично-виправданий крок на шляху утвердження етнічної моделі української нації.

Стаття [10] київського ученого Шебеліста С. В. демонструє відношення української ученої спільноти до проблеми культурного релятивізму у 2012 році. Шебеліст С. В. розповідає у своїй публікації про візит канадського професора Торонтського університету Павла-Роберта Магочія – яскравого представника ідеології культурного релятивізму, мультикультуралізму, ідеї, що «багато етносів – одна нація». Торонтський вчений перед аудиторією журналістів, краєзнавців, бібліотекарів, представників кафедри історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка розкриває переваги багатоетнічної націотворчої культурної моделі перед етноцентричною. Його етнологічну позицію коментує професор Ю. Волошин: «...настав час змінити етноцентричну “схему Грушевського” і показати, що історія України є значно багатшою в етнічному, мовному, культурному й конфесійному вимірах...» [10, С. 274].

В статті присутня обережна критика мультикультуралізму

(культурного релятивізму): «...учасники презентації, мультикультурний (або за іншою версією – транснаціональний) підхід має певні недоліки, адже він начебто нівелює провідну позицію все ще не достатньо утвердженої титульної нації та ледь не урівнює її з усіма меншинами» [10]. Ця критика нівелюється словами іншого канадського гостя, професора Романа Шпорлюка: «Усі громадяни України – це українці російського, польського, єврейського походження чи етнічні українці. Потрібно знати всіх. У чому небезпека знати українцям кримських татар чи євреїв? Питання тільки в тому, як це презентувати» [10].

Позиція канадського вченого, презентована Шебелістом С. В., дійсно має привабливі сторони. Але у цій позиції немає прогнозу щодо подальшого розвитку українського титульного етносу – на якій мові він буде говорити? яку культурну позицію він буде сповідувати? які етнокультурні цінності він має берегти? Таким чином, якщо реалізувати стратегію, закладену у думках професорів Магочія П.-Р. та Шпорлюка Р., цілком ймовірним могло стати майбутнє України, де українці говорили би на російській мові, сповідували американську та європейську культуру, берегли цінності татарського та єврейського етносу більше, аніж свої. Українська нація могла би скластися і у такий спосіб, але, де був би український народ? Ось у чому питання, на яке відповіді на шпальтах публікації Шебеліста С. В. немає.

У статті [2] 2013 року київської вченої Г. В. Гіоргадзе культурний релятивізм розглядається у традиційному для класичної культурології ключі, тобто, критичному. Не заперечуючи позитивного впливу культурного релятивізму щодо децентралізації культу європейської

культури у минулому, філософ підкреслює негативну еманацию феномену: «...у поєднанні з відсутністю національної і культурної самоідентифікації культурний релятивізм може спровокувати загрозливі наслідки для самобутності культури («національної» – коментар мій, І. Войтюк)» [2, С. 8]. Так само визначається феномен етноцентризму, але уже зі зміною акцентів – скоріше позитивна оцінка явища, аніж негативна: «Позиція етноцентризму безперечно вигідна для самого етносу тим, що спільнота визначає власне місце, як центральне серед інших народів, зберігає і посилює власні культурні риси і культурну ідентичність – етноцентризм охороняє і зберігає культурну самобутність народу» [2, С. 8].

При подальшому аналізі тексту можна зрозуміти вибір автора на користь етноцентризму перед культурним релятивізмом: «У випадку етноцентризму культурна ідентичність означає самоотожднення з власним народом, тоді як ксеноцентризм («прагнення чужої культури» – коментар мій, І. Войтюк) призводить до намагання ідентифікувати себе з іншою культурою, що видається більш привабливою і гідною, ніж своя. Культурний релятивізм у крайніх своїх проявах може бути пов'язаний з відсутністю культурної ідентичності і відповідно – відсутністю еталону, який виступає мірилом в оцінці культурних явищ різних народів» [2, С. 9]. Таким чином, авторка оцінює культурний релятивізм, як феномен, що породжує ксеноцентричну модель національної самоідентифікації, що, безумовно, є негативним сценарієм розвитку для етнічної культурної моделі.

У статті Гіоргадзе В. Г. раціонально обґрунтовується користь етноцентричної ідеології перед культурно-релятивістською. На жаль у

статті авторки немає прогностичної частини, що зменшує можливість фактичної верифікації ідей філософа із нинішнім станом етнічної культури в Україні. Проте, можна переконатися у тому, що у майбутньому все склалося за тим сценарієм, який оцінювався ученою у позитивному ключі.

Стаття [3], написана киянином, професором Зінченко С. С. – приклад глибокого культурологічного та історичного аналізу проблеми самоідентифікації українського етносу в добу глобалізації. Учений вважає проблему етнічної ідентифікації української нації вельми складною: «...регіони України тривалий час входили до сфер економіко-господарського та культурно-політичного впливу різних держав, це відобразилося у розбіжностях етносоціальної специфіки ментальності і політичної поведінки регіональних груп українського народу [3, С. 183]. Зазначений аспект можна вважати негативною рисою культурної плюральності, що присутня українському народу. Це та сама ситуація буття культурних часток «*suī generis*» в культурній площині українського етносу, про яку писав професор Марчук М. Г. Культурний релятивізм тут постає як наслідок культурної асиміляції українців за часів їх несаможитності, залежності від волі держав-загарбниць.»

Філософ у своїх прогнозах бачить декілька сценаріїв розвитку: «одномірний», «плюралістичний», «патріотичний». Перший – негативний, це – реалізація гірших потенцій етноцентричної ідеології: «Нація, яка акцентована на «внутрішній» тип розвитку, тобто консервацію існуючих ритуалів, типу відносин, економічних взаємин, перетворюється на так звану «етнічну химеру». Химера, як явище

етнічної історії, фактично не може стати нацією-державотворцем, оскільки, випадаючи з реального історичного розвитку інших народів, переходить у простір міфу», або міфічного світосприйняття, яке не допускає існування ніякого іншого досвіду, окрім переданого та освяченого предками» [3, С. 186]. Плюралістичний сценарій – це шлях виправлення «вигинів» етноцентризму: «Протистоїть цим деформаціям, перш за все, принцип плюралізму, взятий в найширшому значенні, як можливість для особистості, групи, етносу мати власні переконання, систему цінностей, можливість їх сповідувати в духовному плані і реалізувати в суспільному та політичному. Основною вимогою до ідей та дій в рамках плюралізму є толерантність, відмова від насильства та нав'язування власної системи цінностей в якості єдино можливої» [3, С. 186]. Третій сценарій – це ідеальна модель розвитку нації: «Патріотизм, як особливий вид любові до спільних духовних цінностей членів національно-політичної спільноти, однаково протистоїть як націоналізмові, так і денаціоналізації. Він сформувався в християнській традиції любові та поваги до ближнього і до любові повинен вести. Будь-яка інша його форма – це ідеологічна, моральна та суспільна деформація. Українська націотворча державницька політика і громадянська демократія має ставити собі за мету комплексну розбудову такої держави, в якій кожен член суспільства бачив би уособлення власних інтересів і, водночас, уособлював би у власній особистості саму Україну» [3, С. 204].

Нині, якщо оцінювати ці прогнози, то можна зауважити, що жоден із них не виповнився у повній мірі. Українцям ще прийде докласти чимало зусиль, щоб «ідеальний» сценарій розвитку

нації зміг здійснитися у реальності. Наразі ми маємо етноцентричну модель культури, але без викривлень і недоліків першого сценарію, делегованого Зінченко В. В.

Висновки. Якщо підвести загальний висновок із проведеної нами експлікації проблеми націотворення в працях українських учених у період з 2011 по 2013 рр., то можна перекоонатися у багатстві представлених точок зору – культурний релятивізм і етноцентризм ціннісно акцентовані у різних значеннях: позитивно, негативно, нейтрально, ідеалістично. Така ситуація сама по собі є свідченням панування плюралістичної, мультикультурної ідеології у культурі України на той час. Прогнози, зроблені ученими, засвідчують потенціал української філософської та культурологічної школи, дають надію на те, що у майбутньому він збереже свої можливості.

Перспективою подальшої роботи буде аналітична ретроспекція інших актуальних культурологічних проблем в українській філософії культури. Верифікація наукового досвіду – важлива частина роботи науковця, вклад у розвиток науки зокрема.

Список використаних джерел

1. Гендроліс Э. Культурный релятивизм как теория ценностей. *Problemos*. № 2. Vilnius, 1979. С. 69–76.
2. Гіоргадзе Г. В. Культурний релятивізм та його наслідки для національної самобутності народів. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Київ, 2013. № 3. С. 7–11.
3. Зінченко В. В. Українські ідеологи і імперативи розвитку у добу глобалізації: громадянська інституалізація націотворення, патріотизму і державотворчості між сціллою етноцентризму і харбидою корпоративності. *Вісник Харківського*

національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. *Філософія*. 2013. Вип. 41(1). С. 170–206.

4. Лиотар Ж. -Ф. Состояние постмодерна. СПб.: “Алетейя”; Москва: “Институт экспериментальной социологии”, 1998. 159 с.

5. Марчук М. Г., Мартиненко О. П. Культурний релятивізм і процес самоідентифікації. *Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. Гуманітарні науки: збірник наукових праць*. Вип. 4. Чернівці, 2011. С. 83–92.

6. Ратніков В. С. Поняття постмодерністської ситуації і її епістемологічні особливості. *Постмодерн: переоцінка цінностей: збірник наукових праць*. Віниця: “УНІВЕРСУМ”, 2001. С. 67–87.

7. Самнер У. Г., Гофман А. Б. Ремень – Сафи. Москва: Советская энциклопедия, 1975. (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров; 1969–1978, т. 22).

8. Шебеліст С. Зміна українського історичного наративу: від етноцентризму до багатоетнічності. *Рідний край*. 2012. № 1. С. 273–274.

9. Fairlamb H. L. Postmodern critique: Between relativism and reduction. Vol. 21, № 2. Baltimore, 1997. P. 405-413.

References

1. Gendrolis E. Cultural relativism as a theory of values. *Problemos*. № 2. Vilnius, 1979. P. 69–76.
2. Giorgadze G. V. Cultural relativism and its consequences for the national identity of peoples. *Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts*. Kyiv, 2013. № 3. P. 7–11.
3. Zinchenko V. V. Ukrainian ideologues and imperatives of development in the era of globalization: civic institutionalization of nation-building, patriotism and statehood between the goal of ethnocentrism and corporate carbide. *Bulletin of Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Philosophy*. 2013. Vip. 41 (1). P. 170–206.

© Войтюк І. В.

4. Lyotard J.-F. The state of postmodernism. M.: "Institute of Experimental Sociology", 1998. 159 p.

5. Marchuk M. G., Martynenko O.P. Cultural relativism and the process of self-identification. Scientific Bulletin of the Bukovynian State Financial Academy. Humanities: a collection of scientific papers. Vip. 4. Chernivtsi, 2011. P. 83–92.

6. Ratnikov V. S. The concept of postmodern situation and its epistemological features // Postmodern: revaluation of values: [Collection of scientific works. Vinitza: "UNIVERSUM", 2001. P. 67–87.

7. Sumner William Graham / Hoffman A B. Belt – Sophie. M.: Советская энциклопедия, 1975. (Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / ch. ed. A. M. Prokhorov; 1969–1978, vol. 22).

8. Shebelist S. Change of Ukrainian historical narrative: from ethnocentrism to multiethnicity. Native land. 2012. № 1. P. 273-274.

9. Fairlamb H. L. Postmodern critique: Between relativism and reduction. Philosophy a. lit. Vol. 21, № 2. – Baltimore, 1997. P. 405–413.

CULTURAL RELATIVISM AND ETHNOCENTRISM IN THE UKRAINIAN NATION-CREATING DISCOURSE Voitiuk I. V.

Abstract. *The article considers the problematic issues of national self-identification in Ukraine. The study analyzes current topics of cultural relativism, ethnocentrism, nation-building in Ukraine everywhere through the prism of prognostic ideas of Ukrainian scientists, philosophers, culturologists, historians, ethnologists. As a result of the conducted scientific research the forecast which testifies to considerable potential of the Ukrainian philosophical and culturological school is made.*

Key words: culture, ethnocentrism, self-identification, multiculturalism, relativism.